

19. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
20. Шабалина Т. Я. Структура и семантика безлично-инфинитивных предложений переходного типа в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Т. Я. Шабалина. – М., 1991. – 18 с.
21. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. – 2-е изд. / А. А. Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.

Анотація. Стаття присвячена аналізу структури напівфразеологізованих речень, описові одного із структурних типів напівфразеологізованих речень – із тримісним фразеокомплексом. Схарактеризовано семантико-граматичні ознаки постійних і змінних іменникових та інфінітивних компонентів фразеокомплексів цих речень.

Ключові слова: напівфразеологізовані речення, фразеокомплекс, постійний компонент, змінний іменниковий компонент, змінний інфінітивний компонент.

Summary. In *lingua-Ukrainian studies* semi-phraseologized sentences are considered in the system of syntactically uncountable sentences. The permanent component of the semi-phraseologized sentence can be expressed in full-fledged words, partially or completely grammatically, or analytical tokens. The variable component is expressed primarily in the noun or infinitive. Constant and triple interchangeable components form a phraseologized complex, which possesses semantic integrity.

According to the formal principle, semi-phraseologized sentences are divided into structural types, selected according to the following criteria: the number of components in the phrase-complex, the morphological expression of the constant and variable components, and the position of the constant component. Depending on the morphological expression of the variable component, semi-phraseologized sentences with three-dimensional phraseology form three groups: I) with variable noun (adjective, pronoun), II) with variable infinitive and III) with variable verbal components. We analyze the first and second groups of semi-phraseologized sentences with a three-dimensional phrase-complex.

Semi-phraseologized sentences with a variable noun component combine four structural types, the basis of which are the following phrase-complexes: exclamation-share-noun, exclamation-pronoun-noun, share-pronoun-noun, bi-noun.

Semi-phraseologized sentences with a variable infinitive component are distinguished by the fact that a constant component is necessarily expressed by one or two tokens. They cover seven structural types based on the following phrase-complexes:

The most frequent are semi-fraseologized sentences, formed on the basis of verbally pronoun-infinitive and verbally adverbial-infinitive complexes: *Is there anyone (who, with whom, on whom, what, why, why, why, what, with, than, on why) + Inf; No (no) who (to whom, with whom, on whom, what, what, why, why, what, (with) what, on what) + Inf; There is where (when, where, from where) + Inf; No (No) where (when, where, from) + Inf.*

The first element of a constant component is exploded with an accented verbal form *is or is not (no)*, the second element is expressed by pronouns or adverbs. The variable component is the infinitive without semantic constraints.

Key words: semi-phraseologized sentence, phrase-complex, constant component, variable noun component, variable infinitive component.

Отримано: 7 серпня 2017 р.

УДК 811.161.2'367.32

Н. В. Максим'юк, О. В. Максим'юк

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАТУС ВИСЛОВЛЕНЬ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ВІДМОВИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЙ

Багатоаспектність сучасної антропоцентричної лінгвістики уможливила формування різних термінологічних систем, які відображають потрактування висловлення з погляду прагматики, комунікативного, семантичного синтаксису, когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики тощо. Комплексне дослідження ВВ в парадигмі різних лінгвістичних напрямів зумовлює обґрунтування вибору термінологічного апарату.

Прагматичний підхід до вивчення висловлень відмови передбачає оперування такими термінами, як мовленнєвий акт та мовленнєвий жанр.

Таким чином, *метою* нашого дослідження є проаналізувати мовленнєвий акт і мовленнєвий жанр як категорії організації мовлення та визначити місце висловлень зі значенням відмови в класифікації мовленнєвих жанрів.

Мовленнєвий, або ілокутивний акт, що його Дж. Серль визначає як мінімальну одиницю мовного спілкування, став основним терміном у теорії мовленнєвих актів (ТМА) [18, 152]. Грунтуючись на ТМА Дж. Остіна (за теорією МА Дж. Остіна, висловлення прирівнюють до мовленнєвого вчинку, тобто воно є дією, яка здійснюється словом (приміром, констатація, запитання, вибачення, привітання, заспокоювання тощо), та називають мовленнєвим актом, що в цілому характеризується інтенційністю, цілеспрямованістю та конвенційністю) [21], дослідник змодифікував структуру МА, умови і правила його ефективності; розробив власну класифікацію МА на основі 12-ти параметрів, яка залишається однією із найпоширеніших і сьогодні, та ввів поняття прямих і непрямих МА [22]. На думку вченого, взаємозв'язок між висловленням і його ілокутивною силою є здебільшого питанням лінгвістичної конвенції (наприклад, він закодований у модальному типі речення: розповідне – виражає повідомлення, твердження, заперечення тощо) [22]. Дослідник виокремлює ілокутивні акти (дії, реалізовані за допомогою мовленнєвої діяльності), ілокутивні сили (елементи висловлень, які відносять їх до певних видів актів), та ілокутивні дієслова (лексичні одиниці, що дозволяють називати конкретні ілокутивні акти). Критеріями виділення ілокутивних актів, уважає Дж. Серль, є намір мовця і соціальний стан співрозмовників. На його думку, більшість ілокутивних актів мають форму Р (р), де змінна величина Р слугує маркером ілокутивної сили, а «р» репрезентує препозитивні вираження. Аналізуючи різні типи ілокутивних актів, дослідник встановив певні умови їхньої реалізації та відповідні правила. Особливу увагу він звертає на семантичні правила, що визначають реалізацію обіцянки [23, 105]. У праці «Что такое речевой акт» [18] виокремлює такі типи ілокутивних актів: репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви і декларації. Висловлення зі значенням відмови є реакцією на директивний і комісивний ілокутивні акти.

У працях, присвячених аналізу директивів, виокремлюють власне спонукання (команда, вимога, наказ, військовий наказ); офіційні вказівки та інструкції (кулінарні рецепти, етикетні надписи, розпорядження); заборону; спонукальні висловлення зі значенням підбадьорювання та заохочення; пропонування, рекомендації, поради, прохання, побажання, застереження, погрози, висловлення осуду (докору, обвинувачення), прокльони, дозвіл, відмову. Класи директивів неоднорідні й різняться інтенсивністю ознаки спонукальності, характером модального забарвлення, варіативністю компонентів семантичної структури. Найпоширенішою є спроба згрупувати директиви в три класи: ін'юктиви, оптативи чи апелятивні спонукання та рекомендації чи сугестиви. О. І. Беляєва за ознаками облігаторності виконання дії, пріоритетності положення мовця та бенефактивності дії виділяє такі класи директивів: прескриптиви, реквестиви, сугестиви [7, 69].

Головною особливістю ТМА вважається підхід до МА як способу досягнення людиною певної мети та розгляд під цим кутом зору реалізованих ним мовних засобів [14, 13]. МА розглядають як єдність трьох рівнів: 1) створення граматично правильного речення із «вкладанням» у нього певного смислу (локуції), 2) надання висловленню потрібної комунікативної спрямованості (ілокуції) та 3) впливу на свідомість або поведінку адресата (перлокуції), які також називають актами: відповідно локутивним, ілокутивним та перлокутивним.

У класичному варіанті ТМА зорієнтована на окремі репліки та вплив, який здійснює мовець на слухача. Учені критикують ТМА за статичність, відзначаючи, що вона ігнорує внутрішню логіку розвитку комунікації, а тому не здатна адекватно інтерпретувати живе мовлення у взаємодії комунікантів [19, 364–367]. Модель МА зорієнтована переважно на мовця, і в ній лише потенційно представлена інформація про спосіб взаємодії партнерів [16, 170; 19, 367].

У ТМА мовленнєвий акт є багаторівневим утворенням (локутивний, ілокутивний, перлокутивний рівні, серед яких основним об'єктом дослідження слугує ілокутивний). ТМА продемонструвала важливість урахування інтенції мовця для пояснення процесів мовленнєвого взаємовпливу, визначила взаємозв'язок наміру з іншими екстралінгвістичними чинниками як відповідність ілокутивної мети й обставин МА.

ТМА пропонує оригінальну модель комунікативної ситуації, компонентами якої є: мовець, слухач, висловлення, обставини, ціль і результат МА (за Кобозевою). Суб'єкт мовленнєвої діяльності в ТМА – це абстрактний індивід, який є носієм низки психологічних і соціальних характеристик.

На позначення одиниць, структурно більших за МА та ширших за наповненням, лінгвісти все частіше послуговуються терміном мовленнєвий жанр (МЖ) [5, 36–37; 10, 240–241].

У теорії мовленнєвої комунікації, зокрема в дискурсології, запропоновано декілька термінологічних визначень МЖ. На думку М. М. Бахтіна, МЖ – це стійка форма висловлення, вироблена кожною сферою використання мови, що характеризується певним змістом, стилем як відбором

словникових, фразеологічних і граматичних засобів, і передусім – композиційною побудовою [17]. МЖ характеризується триєдиністю: тематичний зміст, стиль і композиція висловлень. Наприклад, повідомлення, оповідання, прохання, питання тощо характеризуються цією триєдиністю, а тому учасники спілкування відразу впізнають їх [4]. А. Вежицька вважає, що мовленнєві жанри – це сукупність об'єднаних в одне ціле мовленнєвих актів, складники мовного універсуму певної етнічної культури [17]. За О. О. Селівановою, МЖ – це одиниця мовлення як системно організованої мови, дискурсивний інваріант, зразок ідеальної природи, що характеризується певним тематичним змістом, композиційною структурою, відбором фонетичних, лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів й інтенційно-прагматичними особливостями [17]. Ф. С. Бацевич розглядає МЖ як тематично, композиційно й стилістично усталені типи повідомлень – носіїв мовленнєвих актів, об'єднаних метою спілкування, задумом мовця з урахуванням особистості адресата, контексту і ситуації спілкування [6].

МЖ – це комунікативні категорії репрезентації мовного коду, одиниці мисленнєво-мовленнєвої діяльності, які забезпечують здійснення інтерактивної діяльності між комунікантами. Ідея комунікативної природи МЖ незаперечна (Ф. С. Бацевич, В. В. Демет'єв, К. Ф. Сєдов), адже «рідну мову – її словниковий склад та граматичний стрій – ми впізнаємо не зі словників і граматик, а з конкретних висловлень, які ми чуємо і які самі відтворюємо в живому мовленнєвому спілкуванні з людьми, які нас оточують» [4, 257], тобто «будь-яке конкретне висловлення – ланка в ланцюгові мовленнєвого спілкування певної сфери... Висловлення наповнене діалогічними обертонами, без урахування яких неможливо до кінця зрозуміти стиль висловлення. Адже і сама думка наша – і філософська, і наукова, і художня – народжується і формується в процесі взаємодії та боротьби з чужими думками, і це не може не відображатися й у формах словесного вираження нашої думки» [4, 285].

Мовленнєві жанри – це когнітивно-прагматичні категорійні одиниці дискурсу, що існують у мовній свідомості комунікантів, які їх словесно відтворюють та розпізнають у мовленні, є передумовою взаєморозуміння мовців, орієнтування в стереотипних ситуаціях та засобом втілення їхніх комунікативних намірів. МЖ є своєрідним регулятором людських стосунків, мовним стереотипом побудови стратегій чи тактик конфліктного або кооперативного комунікативного дискурсу. Це інтерактивні категорії комунікативного дискурсу, які словесно (мовне оформлення), втілюючи інтенції адресанта в конкретній ситуації спілкування (диктум) з урахуванням передумов та наслідків комунікативної дії (фактор комунікативного минулого та майбутнього), апелюють до свідомості, світоглядних позицій, тобто мовної картини світу адресата задля реалізації цілеспрямованої комунікативної мети.

Російська дослідниця Т. В. Шмельова виділила такі ознаки мовленнєвих жанрів: 1. Комунікативна мета. За нею виокремлюють: інформаційні, оцінні, етикетні, імперативні. 2. Концепція автора (адресанта). 3. Концепція адресата. 4. Подійний зміст. Передбачає віднесеність / невіднесеність до особистісної сфери автора або адресата, часову перспективу події, оцінку події; важливою є кількість подій (епізодів, вчинків). 5. Комунікативне минуле. Ураховує те, що передую жанру. Виділяють мовленнєві жанри реактивні й ініціативні. Породження реактивних мовленнєвих жанрів «провокують», наприклад, запитання, адресовані учасникам спілкування, звернення, вимоги, запити тощо; створення ініціативних мовленнєвих жанрів може бути викликане передусім позамовними чинниками, залежить від інтенцій мовця тощо. 6. Комунікативне майбутнє. Визначає стандарти спілкування, слідування одних мовленнєвих жанрів за іншими. Так, наприклад, за проханням слідує згода або відмова, за питанням – відповідь та ін. 7. Параметр мовного втілення. Це мовне оформлення мовленнєвих жанрів, спосіб, яким мовленнєвий жанр доходить до його адресата. Окреслені ознаки мовленнєвих жанрів Т. В. Шмельова назвала «паспортом мовленнєвих жанрів» [20].

Аналізуючи МЖ та МА як категорії різних наукових напрямів, С. Ю. Ковалів [Ковалів 2010, с. 113–114] робить спробу виокремити спільні та відмінні риси зазначених категорій. Спільними для МЖ та МА є такі: 1) обидві теорії розглядають мовленнєві висловлення у взаємодії мовця і слухача; 2) їх об'єднує наявність інтенції, комунікативної мети, стратегічний підхід до дискурсу, прогнозування можливих реакцій співрозмовника; 3) простежується збіг мовних, а також паравербальних способів «утворення» МА / МЖ; 4) обидві теорії зважають на ситуативний контекст і функціональну орієнтацію мовленнєвого висловлення; 5) мету і функцію МА / МЖ вважають головними критеріями класифікації висловлень. Відмінні риси: 1) М. М. Бахтін визначав МЖ як тематичні, композиційні і стилістичні типи висловлювань, вкладаючи у поняття «висловлення» не синтаксичний, а текстово-стилістичний смисл. У ТМА наголошується на синтаксичному характері МА як висловлень із конкретною метою і конкретним впливом; 2) відмінною рисою концепції МЖ є її яскраво виражений соціолінгвістичний підхід – МЖ є засобами соціальної взаємодії в комунікації, ТМА вивчає мовленнєві дії мовців як вплив мовця на слухача; 3) ТМА на

відміну від ТМЖ не можна вважати адекватною теорією міжособистісного спілкування, оскільки вона зорієнтована на окремі висловлення – репліки; 4) ТМЖ значно ширша за ТМА – виходить далеко за межі чистого дослідження мовлення, охоплює як первинні, так і вторинні МЖ; 5) комунікативна мета МА може бути здійснена в мінімальній мовленнєвій ситуації, у МЖ вона не настільки одноактна й одномоментна за своєю дією; 6) МА спрямований на побудову конкретної ситуації спілкування /фрагмента/, МЖ організовує комунікативний простір у цілому.

Головними ознаками МА є інтенційність, цілеспрямованість та конвенційність; МЖ вирізняються триєдністю тематичного змісту, стилю та композиції висловлень. Оскільки вони виступають типовим способом побудови мовлення, певними зразками, то їхніми характерними рисами є впізнаваність та відтворюваність.

Сьогодні визначають три підходи у витлумаченні понять МА та МЖ загалом та вирішення проблеми їхнього співвідношення зокрема. У межах першого, ці поняття вживаються та розглядаються окремо, як категорії різних наукових напрямів без з'ясування подібних рис або відмінностей; представники другого розглядають їх як тотожні, вважають МЖ західним аналогом МА (а ТМЖ – прагматичним аналогом ТМА [2, 62; 17, 618]); деякі вчені намагаються інтегрувати ці теорії, шукаючи в них спільні елементи, у якісно нову концепцію, яка б вирізнялася вищим пояснювальним потенціалом, ніж кожна з них окремо.

На сучасному етапі бачимо зближення й навіть інтеграцію у межах окремих напрямів цих понять як одиниць різних рівнів. Все частіше висловлюється думка, що ТМА та ТМЖ можуть і повинні взаємодоповнювати одна одну; водночас, послуговуючись двома термінами, лінгвісти вносять певні корективи в розуміння цих категорій.

Ми дотримуємося думки, що МЖ постають як закріплені у суспільному обігу схеми мовленнєвих дій, прийняті в певних ситуаціях і призначені для передавання певного змісту, – типові способи побудови мовлення, характеризуються складнішою побудовою, ніж МА (який є фактично мовленнєвою дією, здійсненою в прагматичних координатах *Я (адресант/ адресат) – Ти (адресат / адресант) – тут – тепер* під впливом значної кількості комунікативних чинників і можуть поєднувати декілька ілокутивних сил. У мовленні важко виявити межі між МА та МЖ, оскільки в реальній комунікації останні представлені у вигляді фрагментів, і можуть реалізуватися одним МА, або поєднувати фрагменти інших МЖ. У цілому розглядаємо МЖ як категорію організації мовного коду ієрархічно вищого порядку та вважаємо, що кожне висловлення водночас може бути відповідним МА та фрагментом певного (не обов'язково однойменного) МЖ або його конкретною реалізацією.

Сьогодні є декілька класифікацій мовленнєвих жанрів. В. В. Демент'єв зазначає, що «головні труднощі, з якими стикається дослідник, – пошук адекватного підґрунтя класифікації» [9, 115]. Усе розмаїття концепцій можна згрупувати за такими напрямками: комунікативно-прагматичний та семантичний.

В основі виділення прагматичних класифікацій мовленнєвих жанрів перебуває поняття інтенції мовленнєвого вчинку (Н. Д. Арутюнова, М. М. Бахтін, В. В. Демент'єв, Т. В. Шмельова; Дж. Остін, Дж. Серль та ін.).

М. М. Бахтін поділяє мовленнєві жанри на усні, письмові, прості (первинні жанри, що сформувалися в умовах безпосереднього спілкування) і складні (вторинні, які утворилися в умовах «складнішого і відносно високо розвинутого і організованого культурного спілкування (переважно писемного)» [4, 291]. ВВ належать до первинних і водночас є складником вторинних жанрів.

У лінгвоантропологічній концепції Н. Д. Арутюнової подано узагальнену класифікацію мовленнєвих жанрів за ілокутивним критерієм: інформативний діалог; прескриптивний діалог; обмін думками з метою ухвалення рішення або пошуку істини; з'ясування стосунків, або діалог, який регламентує міжособистісні стосунки; марномовленнєві жанри: емоційний, артистичний, інтелектуальний. Зазначимо, що об'єктом дослідження є не окремий ізольований МА, а діалогічна єдність, що «визначає не тільки зв'язок між окремими репліками, але й типи, або жанри людського спілкування» [3, 10]. Незважаючи на те, що і в цій класифікації основна увага припадає на ініціальні репліки, можна визначити в ній місце відмови. Відмова належить до макроструктури другого типу діалогу, до пари «прескрипція – обіцянка (згода) / відмова». Дослідниця зазначає, що для таких діалогів характерні точність у висловленні репліки-господаря, жорстке програмування реакції, пресупозиція права на вимогу і виконання її адресатом, здійснення в інтересах ініціатора. Мовець виступає в ролі програміста, адресат – виконавець. Вірогідність відмови у виконанні дії розвиває тактику впливу на адресата, зокрема систему погроз і покарання.

Узявши за основу ТМА і ТМЖ, Т. В. Шмельова пропонує таку типологію мовленнєвих жанрів: інформативні, імперативні, етикетні, оцінні [20, 81–89]. Утім, як і в ТМА, так і в зазначеній типології увага сконцентрована на ініціальних репліках. Зважаючи на це, висловлення зі значенням відмови як репліка-відповідь може потрапляти до різних МЖ.

Інший спосіб диференціації МЖ – механізм структурування мовлення (горизонтальний і вертикальний). За концепцією В. В. Дементьєва (1997), перший механізм працює на забезпечення зв'язності мовленнєвих утворень, а другий використовується для їхньої цілісності. Такі механізми, на думку автора, концептуально ближчі до ідеї МЖ як системно-структурного утворення [9, 35]. Тому за основу класифікації дослідник пропонує взяти «протиставлення двох полярних мовленнєвих задумів – «фатики» та «інформатики» і, відповідно, вирізняти інформативні (спілкування для повідомлення про щось) і фатичні МЖ» [11]. Науковець інтерпретує фатичні жанри, як входження в спілкування заради самого спілкування, для задоволення потреби в інтеракції з іншими людьми, та інформативні жанри, у яких комуніканти спілкуються для повідомлення про щось. Аналіз фатичних жанрів ґрунтується на шкалі дисонансного спілкування або комунікації в унісон, розробленій дослідником. В.В. Дементьєв пропонує п'ять різновидів фатичних МЖ: 1) фатичні мовленнєві жанри, що поліпшують міжособистісні стосунки в прямій формі; 2) фатичні мовленнєві жанри, що поліпшують міжособистісні стосунки в непрямій формі; 3) фатичні мовленнєві жанри, що погіршують міжособистісні стосунки в прямій формі; 4) фатичні мовленнєві жанри, що погіршують міжособистісні стосунки в непрямій формі; 5) фатичні мовленнєві жанри, у яких міжособистісні стосунки принципово не змінюються. ВВ належать до фатичних жанрів, можуть репрезентувати відповідно третій, четвертий і п'ятий зазначені різновиди.

Для визначення місця МЖВ в системі МЖ скористаємося діалогічним підходом, запропонованим у працях Г. О. Золотової, розпрацьованим у дослідженнях Н. Д. Арутюнової, В. С. Храковського та ін.

Комунікативний підхід до розв'язання проблеми враховує особливості реальної комунікації, зв'язок обох реплік у діалогічній єдності. Такий підхід ґрунтується на розмежуванні комунікативної функції висловлень, їхніх комунікативних потенцій, мовному способі використання для вираження певних комунікативних дій [12, 391; 1, 52]. В основі комунікативного погляду на проблему класифікації мовленнєвих повідомлень лежить поняття комунікативних типів, або реєстрів мовлення [Золотова 1998]. Комунікативний тип, або реєстр, визначають як «поняття, абстраговане від численних предикативних одиниць, або їхніх об'єднань, які вживаються в різних за суспільно-комунікативним призначенням контекстах, зіставляваних чи протиставлюваних за сукупністю таких ознак: а) характер відображуваної в мовленні дійсності (динаміка дії, процесу протистоїть статичності якості, відношення; б) просторово-часове дистанціювання позиції мовця або персонажа-спостерігача і – відповідно – спосіб сприйняття, сенсорний чи ментальний (конкретно-одиничні, референтні предмети, дії, явища протистоять узагальненим, нереферентним); в) комунікативні інтенції мовця (повідомлення, волевиявлення, реакція на мовленнєву ситуацію» [13, 402].

Г. О. Золотова виокремлює такі реєстри: репродуктивний, інформативний, генеративний, що характерні для монологу; волюнтаристичний та реактивний, що характерні для діалогу. ВВ виокремлюємо в реактивному реєстрі.

Реактивна функція об'єднує речення різної структури, що не містять повідомлення, але виражають реакцію мовця, емоційну чи ментальну, усвідомлену чи автоматичну, на комунікативну ситуацію. Реакцію, переважно з емоційним забарвленням, що виражає позитивне чи негативне ставлення до того, що відбувається, викликає або а) попередня репліка в діалозі (або в «діалогізованому» монолозі), або б) немовленнєва подія, неочікувана, приємна, неприємна. Реактивну функцію виконують також контактні-етикетні стійкі акти, пропонувані суспільним узусом [Золотова 2004, с. 408]. Запропонований підхід уможливило не лише визначення місця висловлень із семантикою відмови в мовленнєвих реєстрах, а й з'ясування можливих причин їхнього виникнення.

Детальнішу класифікацію висловлень реактивного реєстру мовлення запропонувала Н. М. Гастева [8]. Авторка виокремлює такі типи реплік реакції: 1) згода, підтвердження; 2) «оцінка»; 3) уточнювальні питання; 4) незгода, заперечення; 5) «підхоплення»; 6) перепитування; 7) «зіставлення»; 8) з'ясування. ВВ як репліки реагування в складі діалогічної єдності виокремлюємо в четвертому типі «незгоди і заперечення».

Семантичний підхід до дослідження МЖ доповнює прагматичний і комунікативний підходи. Семантичний, або лексичний підхід, передбачає аналіз семантичних елементів висловлення. За такого підходу відбувається членування мовленнєвого потоку на його найдрібніші складники (МЖ) і подальше їхнє об'єднання навколо денотата, де в зону дії потрапляють і дієслова, що репрезентують цей МА, і синонімічні їм дієслова. Такий підхід уможливив виокремлення МЖВ за дієсловом *відмовлятися*, яке номінує цей жанр.

Отже, комунікативно-прагматичний та семантичний аналіз уможливив кваліфікацію відмови як МЖ реактивного реєстру мовлення, що має (переважно) діалогічну природу, функціонує в умовах безпосереднього мовленнєвого спілкування як первинний МЖ, який виникає як

реакція на репліки директивного чи комісивного типу, може виступати як елементарний МЖ або ускладнений іншими типами висловлень. Для нашого дослідження релевантними є діалогічне мовлення (репліка-стимул – репліка-реакція), під час аналізу якого ми враховуватимемо й інтенції мовця, й інтенції адресата.

Список використаних джерел

1. Акуленко Н. Л. Единицы текста с точки зрения коммуникативной теории / Н. Л. Акуленко // Высказывание как объект лингвистической семантики и теории коммуникации : Тез. докл. республ. научн. конф. Часть 2. – Омск, 1992. – С. 52–54. Антология речевых жанров: повседневная коммуникация / под ред. проф. К. Ф. Седова. – М. : Лабиринт, 2007. – 320 с.
2. Антология речевых жанров: повседневная коммуникация / под ред. проф. К. Ф. Седова. – М. : Лабиринт, 2007. – 320 с.
3. Арутюнова Н. Д. Жанры общения / Н. Д. Арутюнова // Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис. – М. : Наука, 1992. – С. 52–63.
4. Бахтин М. М. Проблемы речевых жанров / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М. : Наука, 1986. – С. 250–296.
5. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 262 с.
6. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник [Текст] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
7. Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения: английский язык / Е. И. Беляева – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1992. – 167 с.
8. Гастева Н. Н. Диалогическое единство в разговорной речи [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Н. Н. Гастева ; Сарат. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов : Б.и., 1990. – 20 с.
9. Дементьев В. В. Изучение речевых жанров. Обзор работ в современной русистике / В. В. Дементьев // Вопросы языкознания. – 1997. – № 1. – С. 109–121.
10. Дементьев В. В. Непрямая коммуникация / В. В. Дементьев. – М. : Гнозис, 2006. – 376 с.
11. Дементьев В. В. Фатические речевые жанры / В. В. Дементьев // Вопросы языкознания. – 1999. – № 1. – С. 37–55.
12. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – М. : Изд-во МГУ, 1998. – 528 с.
13. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – М. : Наука, 2004. – 544 с.
14. Кобозева И. М. «Теория речевых актов» как один из вариантов теории речевой деятельности / И. М. Кобозева // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 7–21.
15. Ковалів С. Ю. Мовленнєвий акт чи мовленнєвий жанр? / С. Ю. Ковалів // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, № 928. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – Харків, 2010. – С. 109–116. – Режим доступу : <http://www-foreign.univer.kharkov.ua/ua/nauka/vistnuk/928.pdf>.
16. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
17. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія [Текст] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 712 с.
18. Серль Д. Р. Что такое речевой акт / Д. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике : Вып. 17. – М. : Прогресс, 1986. – С. 151–169.
19. Франк Д. Семь грехов прагматики: тезисы о теории речевых актов, анализе речевого общения, лингвистике и риторике / Д. Франк // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 363–373.
20. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра / Т. В. Шмелева // Антология речевых жанров: повседневная коммуникация. – М. : Лабиринт, 2007. – С. 81–89.
21. Austin J. L. How to Do Things with Words / J. L. Austin. – Harvard University Press, 2002. – 166 p.
22. Searle J. R. Expression and Meaning Studies in the Theory of Speech Acts / J. R. Searle. – Cambridge : Cambridge University Press, 1981. – 187 p.
23. Searle J. R. A Taxonomy of Illocutionary Acts / J. R. Searle // Expression and Meaning. – Cambridge : Cambridge UP, 1979. – P. 1–30.

Анотація. У статті проаналізовано мовленнєвий акт і мовленнєвий жанр як категорії організації мовлення та визначено місце висловлень зі значенням відмови в класифікації мов-

леннєвих жанрів, тобто комунікативно-прагматичний та семантичний аналіз уможливив кваліфікацію відмови як мовленнєвого жанру (МЖ) реактивного регістру мовлення, що має (переважно) діалогічну природу, функціонує в умовах безпосереднього мовленнєвого спілкування як первинний МЖ.

Ключові слова: висловлення відмови, мовленнєвий акт, мовленнєвий жанр, фатичні жанри, діалогічне мовлення, дискурсологія, ілюкутивний акт, інтенційність, директиви.

Summary. *A pragmatic approach to the study of refusal phrases involves the use of such terms as speech act and speech genre.*

We have attempted to analyze the speech act and the speech genre as a category of speech organization and determine the place of expressions with the value of the refusal phrases in the classification of speech genres.

At the present stage, we see convergence and even integration within the separate directions of these concepts as units of different levels. Increasingly, the view is expressed that the theory of speech acts and the theory of speech genres can and must complement each other; At the same time, using two terms, linguists make some adjustments to the understanding of these categories.

We consider that the language genres appear as the social circuits of the speech actions enshrined in the social circulation, adopted in certain situations and intended to convey certain content, – typical methods of speech constructing are characterized by a more complex construction than a speech act (which is actually a speech action carried out in pragmatic coordinates I (addressee / addressee) – You (the addressee / addressee) – here – are now under the influence of a large number of communicative factors and can combine several illocutionary forces. It is difficult to identify the boundaries in the speech between the linguistic act and the linguistic genre, since in the actual communication the latter are presented in the form of fragments, and can be realized by one speech act, or combine fragments of other speech genres. In general, we consider the speech genre as a category of the organization of the linguistic code of the hierarchically higher order, and we believe that each statement at the same time, may be a relevant speech act and a fragment of a certain (not necessarily the same name) speech genre or its specific implementation.

Communicative, pragmatic and semantic analysis made it possible to qualify a refusal as a speech genre of the reactive register of speech, which has (predominantly) a dialogic nature, functions in the context of direct speech communication as the primary language genre, which arises as a reaction to replicas of a directive or commissive type, can act as elementary speech genre or complicated by other types of expressions. For our study, dialogical speech (replica-stimulus – replica-reaction) is relevant, in the analysis of which we take into account both the intentions of the speaker and the intention of the addressee.

Key words: refusal, speech act, speech genre, factual genres, dialogical speech, discourse, illocutionary act, intentionality, directives.

Отримано: 28 серпня 2017 р.

УДК 811.161.1'42

В. В. Мальцева

В ПОИСКЕ УТРАЧЕННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ: ПОЛИДИСКУРСИВНОСТЬ В РОМАНЕ САШИ СОКОЛОВА «ШКОЛА ДЛЯ ДУРАКОВ»

Фикциональная реальность художественного произведения доступна для восприятия читателей благодаря тому, что в ней задействованы конвенциональные коды, которыми обладают все члены той или иной социальной группы. Оригинальность творимого мира может быть детерминирована, в частности, нетривиальным сочетанием в текстовом пространстве различных форм социальных практик, находящих свое выражение в дискурс-строих (совокупности всех дискурсивных форматов, используемых в определенной области общественной коммуникации [7, 126]).

Ряд лингвистов, изучающих тексты Новейшего времени с позиций дискурсивного анализа, выделяют в них игровую доминанту, подчиняя ей логику своего исследования [3; 5]. Представляется, что игровой характер постмодернистского письма может быть обусловлен борьбой писателя с идеологией, которую транслирует тот или иной дискурсивный формат. В таком случае было бы уместно рассматривать дискурс как одну из форм социальной практики и применять для его изучения метод критического дискурс-анализа.